

Bütün Yönleriyle **OSMANLICA ve MİRASI** Uluslararası Sempozyumu Bildiriler

International Symposium on All Aspects of
OTTOMAN TURKISH and ITS HERITAGE
Proceedings

26-27 Nisan
April
2016 | **Kırıkkale**
TÜRKİYE/TURKEY

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

BÜTÜN YÖNLERİYLE OSMANLICA VE
MİRASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

26-27 Nisan KIRIKKALE/TÜRKİYE

Editörler:

Prof. Dr. Eyüp BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ayten EROL
Yrd. Doç. Dr. Adem YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Fatıma Zeynep BELEN

Bildirilerde yer alan yazıların hakları saklı olup, yazıların tamamı veya
bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

Bildirilerde yer alan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dizgi-Düzenleme:

Ali ÇELİK

Baskı:

ÖZEL OFSET Basın Yayın Mat. Rek. İnş. Tur. San. Ltd. Şti.
Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514. Sok. No:6
Yenimahalle-ANKARA
Tel: 0.312.395 06 08
Sertifika No: 29514

ISBN 978-975-8626-13-7

Birinci Basım Aralık 2016

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
Kırıkkale Üniversitesi Kampüsü 71450 Yahşihan/KIRIKKALE

OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE YAZILMIŞ HADİS ESERLERİ NEŞRİYATI (OSMANLI'NIN HADİS İLMİNDEKİ KONUMUNU ANLAMAKTAKİ ROLÜ AÇISINDAN)

YRD. DOÇ. DR. NEJLA HACIOĞLU
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ HADİS ANABİLİM DALI

GİRİŞ

Osmanlı Dönemi hadisinin etraflı bir biçimde henüz incelenmemiş olduğu düşüncesi bu alanda çalışma yapan araştırmacıların ortak görüşüdür. Tespit edilmiştir ki; şimdiye kadar yapılan bazı çalışmalar ya eğitim kurumu olarak dâru'l-hadisler üzerinde odaklanmış ya da belli dönem ve şahıslarla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde hadise hizmet etmiş şahsiyetler bilimsel olarak ele alınıp incelenmemiş ve eserleri neşredilmemiştir.¹ Hadis öğretimi yapılan müesseseler olan dâru'l-hadislerde tatbik edilen programlar ve okutulan eserler hakkında ayrıntılı denilebilecek ölçüde bir malumat bulunmamaktadır.² Osmanlı ilim ve düşünce hayatına yönelik çalışmalar olması gerekenden çok gerilerde kalmıştır.³ Osmanlı Devri Türk hadisçileri tarafından yapılan çalışmalar hakkında araştırmalar yok denecek kadar azdır.⁴

Biz de bu alana katkı sağlamak amacıyla “Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu”nda “Osmanlıca hadis neşriyatı”⁵ nı Osmanlı'nın hadis ilmindeki konumu-

1. Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 112-113.
2. Tatlı, “...Muharrem Efendi ve Ta'limu'l-Muteallim li Terğibi't Tâlibi'l-İlm Adlı Eseri”, 226.
3. Yıldırım, “Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri”, 140.
4. Cihan, “Osmanlı Devri'nde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-ü Hadis Eserleri...”, sayı.1,127.
5. Yayınlanacak olan “Osmanlı Dönemi'nde Neşredilen Türkçe Yazılmış Hadis Eserleri ve Muhtevaları” isimli makalemizde bu eserler liste halinde verilmiştir.

nu anlamaktaki rolü açısından ele almaya çalışacağız. Bizim ele aldığımız eserler Osmanlıca ve neşredilmiş olması itibarıyla Osmanlı'nın hadis ilmindeki durumunu hakkında ortaya çıkarmak konusunda yetersiz kalacağından, konu bütünlüğü sağlamak amacıyla tamamlayıcı bilgilere yer vermek durumunda kalacağız. Bu sebeple, sınırlı olmakla birlikte, meselenin eğitim-öğretim ve irşad boyutlarına temas edeceğiz. Bizim çalışmamızın Osmanlı'nın hadis ilmindeki durumunu değerlendirmeye sunacağı katkı hadis çalışmalarını neşriyat bağlamında ele almamız sebebiyle kısıtlı olacaktır. Eserlerin çoğunun Arapça yazılmış olması gerçeği ise daha önemli bir kısıtlayıcı unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

I. OSMANLI DÖNEMİ'NDE HADİS İLMİNİN KONUMU İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

A) GENEL DEĞERLENDİRME

Osmanlı Dönemi hadisi ile ilgili yapılan araştırmalarda bu dönemdeki hadis ilminin durumu ile alakalı çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Öncelikle bu değerlendirmelere yer vereceğiz, daha sonra kendi çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlarla bu değerlendirmeleri tahlil edeceğiz.

Hadis tarihini oluşum, gelişim, açılım, daralma ve dönüşüm şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutan Özafşar, Osmanlı Devri'ne “daralma döneminin” denk düştüğünü belirtir. “Oluşum” ve “gelişim” dönemlerinde temel hadis kaynakları musannef, musned, câmi, sunen, mu'cem, şerh, mustedrek, mustahrec, rical kaynakları, hadis lugatleri vb. bütün türleriyle meydana getirilmiş; “açılım” döneminde şerhler hadis metodolojisinin klasik örnekleri, biyografi eserleri, seçme hadis kaynakları vb. yazılmıştır. Bu süre zarfında hadis etrafında fikir akımları ve ekoller şekillenmiştir.⁶ Hadis Tarihinde Osmanlı'nın konumu ile ilgili en kapsamlı ve derinlikli değerlendirmeleri ancak Özafşar'ın bu konuyla alakalı bazı makalelerinde bulabildik bu sebeple onun bu çalışmalarından bir özet sunmak istiyoruz: Osmanlı Devri için kullanılan daralma tabiri, görece bir kavram olup daha önceki devirlerde ortaya konan mesai ve edebi türlerin çeşitliliğine nispetle bir duraklamayı/dinginleşmeyi ifade eder.⁷ Hemen hemen bütünüyle Osmanlı'nın siyasal egemenliğine denk düşen yaklaşık dört asrı içeren daralma dönemi, geçmiş dönemlerin biteviye tekrar edildiği dönemdir. Bu döneme nazım, haşiye, muhtasar ve şerh türü eserler rengini verir.⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki şerh, haşiye ve ta'lik yazımı sadece Osmanlı Anadolu coğrafyasının değil, dönemin ortak özelliğidir.⁹ Özafşar bu dönemde İbn Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker adlı eserini manzum olarak kaleme alan on bir, ihtisar ve telhis eden iki ismi zikrederek dönemin özelliğine dikkat çeker.¹⁰ Bunun dışında müstakil eser ve risaleler de yazılmıştır fakat sayıları oldukça azdır. Belirli eserler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Genellikle hadis öğretimi yapılan dâru'l-hadisler, medreseler ve camilerde okutulan hadise dair eserlerin diğer eserlere göre daha çok şerh ve tercümelerinin yapıldığı görülmektedir.¹¹ Eserler ko-

6. Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 111.

7. Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 111.

8. Özafşar, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”, 36.

9. Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 135.

10. Özafşar, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”, dipnot 80, s.36.

11. Hadislerle İslam, c. I, 85; Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-ü Hadis Eserleri...”, sayı.1, 127; Cihan, “Muhammed b. Ali Birgivi ve 'Risâle fî Usûli'l-Hadis'in Tercümesi”, sayı.2, 55.

nusunda durum böyle iken, hadisin kurumsal yükselişinin, Osmanlı'nın elinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Osmanlı siyasal ve kültürel gelişimine paralel olarak eğitim kurumlarında da atılım göstermiş ve hadis, eğitim kurumları bakımından İslam tarihinin en sistemli ve en fazla okulunu açmıştır.¹² Devrin ilim anlayışı çerçevesinde okunması mutlak olan temel hadis kaynakları Osmanlı dâru'l-hadislerinde okunmakta olup bu medreselerde yetişenlerin hadis formasyonunun diğer bölgelerindekilerden hiç de geri olmadığı belirtilmiştir.¹³

Osmanlı Anadolu coğrafyasında hadis sahasındaki eserlerin çeşit olarak diğer bölgelere göre daha az olmasının nedenleri üzerinde duran Özafşar, birinci sebep olarak hadis geleneğinin Suriye, Mısır, Hint gibi bölgelere nispetle Anadolu'ya daha geç bir zamanda gelmiş olmasını göstermektedir.¹⁴ İslam kültürünün sekiz-dokuz asırlık birikiminden beslenen Mısır ve Suriye'de hadis ilminin en büyük simaları ürünlerini verirken Osmanlı'nın siyasal varlığını kazanmaya çalıştığını belirterek, sekizinci asrın hadis hafızı Zehebî, ondan bir asır sonra yaşadığı çağ ve sonrasına damgasını vuran İbn Hacer el-Askalânî ve onun çağdaşı Aynî'nin Mısır'da yetişmiş olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁵ İleri sürülen diğer bir sebep, Osmanlı'da alimler üzerindeki "idari motivasyon"un diğer bölgelere göre daha güçlü olmasıdır. Bu husus şöyle izah edilmiştir: Hadisle meşgul olanlar çoğunlukla ders olarak okuttukları eserlere düştükleri notlardan oluşan şerh, haşiye ve ta'lik türü eserler meydana getirmişlerdir. Oysa gerek Hind, gerekse Yemen bölgesindeki hadisçileri bu işe sevk eden unsurun 'sosyal motivasyon', Mısır bölgesinde ise 'idari ve sosyal motivasyon'un bir arada olduğu söylenebilir. Mısır'ın İslam fıkıh ekolleri ve düşünce akımları bakımından zenginliği ve çeşitliliği bunu gerektirmiştir. Osmanlı Anadolu'sunda ise egemen anlayış Hanefilik'tir. Bu itibarla ekoller arası rekabet hemen hemen yoktur. Hanefiliğin resmi doktrin olmasını, Anadolu hadisinin diğer bölgelere nispetle eser bakımından kısır kalmasına gerekçe göstermek isabetli değildir. Anadolu'yu diğer bölgelerden arayan temel özellik, doktrin bakımından çeşitliliğin olmamasıdır. Bu, Anadolu hadisçilerini hadisten gücünü alan bir iç rekabetten alıkoymuş, onun yerini imparatorluğun evrensel vizyonuna denk bir eğitim yapısı almıştır. İslam kültür tarihinde Osmanlı Dönemi'nin bir olgunluk ve özümseme dönemi olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Her alanda olduğu gibi hadis sahasında da bu dönem bir yaratım evresi değil, hazım dönemidir. Yaklaşık sekiz asırlık birikim, Osmanlı'nın elinde siyaset, eğitim, sanat-edebiyat, toplumsal teşkilatlanma ve nitelikli birey inşası için derinlemesine özümsemeye çalışılmıştır.¹⁶

Koçkuzu'nun değerlendirmeleri, Özafşar'ı destekler niteliktedir. Osmanlı Dönemi hadis çalışmalarını Selçuklu Dönemi hadis çalışmaları ile mukayese eden Koçkuzu, Selçuklu medreselerinde Osmanlılardan daha üst düzeyde hadis okutulmuş olmasını kuvvetli bir ihtimal olarak görür. Onun tespitlerinden anlaşılmaktadır ki, Selçuklu dünyasının geniş bir coğrafyası olup, eserleri olan çok sayıda büyük muhaddis yetişmiştir. Konya ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde hadisle meşgul olan İspanyol alim Muhyiddin İbnu'l-Arabî ve onun yolundan giden

12. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", 112.

13. Geniş bilgi için bkz. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", 129.

14. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", 135.

15. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", 111-112.

16. Geniş bilgi için bkz. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", 136-137.

Sadreddin Konevî hadisin neşrinde büyük çığır açmışlardır. Bu iki alimin mevcut kütüphanelerinin kitaplarından devirlerinin en üst seviyesinde hadis ilimlerini takip ettikleri sonucu çıkarılmıştır. İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı isimli eserinden, Osmanlı hadis eğitimi ile ilgili yaptığı iktibasları sonucunda Koçkuzu kanaatini şöyle belirtir: “Bu tespitlerden ve diğer belgelerden anlıyoruz ki, Osmanlı ülkesinde orijinal denecek ölçüde ilmi hadis eserlerinin neşri, yaygın bir hadis eğitim ve öğretimi, halka kadar uzanan bir bilgi verisi Selçuklular kadar olmamıştır.¹⁷

Bu konuda sarf edilmiş önemli bir mesainin ürünü olduğu anlaşılan ve isabetli görünen bu değerlendirmelerin tahlilini yapabilmek daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç hissettirmekte olup, bu hususa bizim yapabileceğimiz katkı ancak konumuzla sınırlı kalacaktır.

Ebû Zehv, hadis ilimlerinin tarihi hakkında bir başka yöne dikkat çekmekte, onun ifadesinden Osmanlı coğrafyasında hadis alanında nicelik ve nitelik bakımından üst seviyede çalışmalar yapılmış olmasını beklemenin haksızlık olacağı kanaati oluşmaktadır. Mısırlı müellif Ebu Zehv, Kuzey Afrika ülkeleri hariç tutulduğunda tarih boyunca hadis ve hadis ilimleriyle en çok meşgul olan iki ülkenin Hind ülkesi ve Mısır olduğunu belirtir.¹⁸ Dolayısıyla hadis ilminin bu coğrafyalarda çok daha zengin bir birikim ve kültüre sahip bulunması tabîi görünmektedir.

B) HADİS - TASAVVUF İLİŞKİSİ

Osmanlı hadis geleneğinde hadis-tasavvuf ilişkisi dikkat çeken bir noktadır ve temas etmek gerekli görünmektedir.

Bu husus araştırmacılar tarafından, hadis ve tasavvufun kaynaşmış olduğu, özellikle Mısır'ın Osmanlı yönetimine katılmasının Anadolu'daki resmi hadisçilik kadar sivil hadisçiliği de derinden etkilediği, bu tarihten itibaren bölgelerarası bilgi alışverişinin daha da hızlandığı belirtilmektedir. Anadolu'daki hadis geleneğinin Gaytî(984/1576), Aclûnî(1162/1748) ve Ervâdî(1275/1858) gibi sûfi hadisçilere dayandığı ifade edilmiştir.¹⁹

Hadis-tasavvuf kaynaşmasına bu alanın önde gelen isimlerinden Gümüşhanevî örnek verilebilir. Özellikle hadis alanında derlediği, son dönemin en çok okunan hadis kitaplarından biri olan Râmûzu'l-Ehâdîs isimli eserini tasavvufun toplum üzerindeki gücünü kullanarak oluşturduğu ifade edilir. Onun bu eseri yazmasında hocası Ahmed el-Ervâdî'nin Ayasofya Camii'ndeki hadis derslerinde tasavvufi terbiye vermesinin etkili olduğu, eserin Gümüşhanevî'nin şeyhliğini yürüttüğü Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolu müntesipleri ve halifeleri sayesinde Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayıldığı belirtilir.²⁰ Genel olarak hem eserlerini derleme amaç ve yöntemi, hem de içerik, kaynak ve rivayetlerin sıhhati yönünden bakıldığında sûfi kimliği ile hareket ederek hadislere yaklaştığı, bu yönüyle eserlerindeki rivayetlerin seçimle-

17. Geniş bilgi için bkz. Koçkuzu, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, 359-360.

18. Ebu Zehv, e-Hadîs ve'l-Muhaddîsîn, 438.

19. Hadislerle İslam, I, 90-91; Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 137.

20. Hatiboğlu, “Râmûzu'l-Ehâdîs”, XXXIV, 454-455.

rinde, onların değerlendirme ve yorumlanmasında hadisçilerin göstermiş olduğu ilmi tutum ve titizliği göstermediği vurgulanır. Gümüşhanevî'nin felsefesini benimseyen ekolden, hadis alanında eserler vermiş hadisçilerin çıktığı ve bu sayede 19. Yüzyıl hadiçiliğinde belirgin şekilde tasavvufun etkisinin hissedildiği belirtilmiştir.²¹

Dönemin hadisle ilgilenen diğer mutasavvıflarından bazıları gerek kırk hadis mecmuaları, gerekse hadis külliyeleri şeklinde eserler vermişlerdir.²²

Bu isimler arasında Türkçe yazılmış ve neşredilmiş eseri bulunan şahıslar şu kişilerdir:

Ömer Ziyaeddîn Dağistanî, Hadis-i Erbâîn fî Hukuk-i Salâtîn; Sunenu'l-Akvâli'n-Nebeviyye mine'l-Ehâdîsi'l-Buhârîyye; Zubdetu'l- Buhârî Tercümesi.²³

İsimlerinden anlaşılacağı üzere eserler, Buhârî'den seçme hadisleri içermektedir.

Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi, Ferâidu'l- Fevâid.

Eser, Cibril hadisine dayanmakta olan bir şerh ve tercüme çalışmasıdır.²⁴

Mahmud Esad Erbilî, Kenzu'l-İrfân fî-Ehadîsi'n-Nebi'r-Rahman

Bin bir hadis ihtiva eden bir mecmuadır.²⁵

İsmail Hakkı Bursevî, Hadis-i Erbâîn Tercümesi.

Nevevî'nin “kırk hadis”inin (erbaûn) geniş bir şerhidir.²⁶

Dr. Miralay Hüseyin Remzi, “Evliya Hoca” (ö.1314/1896), Tıbb-ı Nebevî.

Tıbbî öğütleri halka anlatmak amacıyla Hz. Peygamber'in hadislerinden oluşturulan bir “kırk hadis” çalışmasıdır.²⁷

Meydana getirilen çalışmalar dönemin genel karakteristiğine uygun çalışmalardır. Burada dikkat çeken nokta tasavvuf eğilimli alimlerin hadis alanına rağbet etmiş olmaları, başka bir ifadeyle çok sayıda mutasavvıfın hadisle ilgili çalışma yapmış olmasıdır. Her bir eserin incelenmesi sonucunda kanaat belirtme gerekliliği kayıtlı kalmakla birlikte tasavvuf eğilimli alimlerin, eserlerin içerikleri, derleme amaç ve yöntemleri, kaynak ve rivayetlerin sıhhati konusunda sûfi kimliğiyle hareket ettikleri bilinmektedir.

Tasavvuf-hadis ilişkisinin boyutları konusunda bir fikir vermesi bakımından (ya neşredilmemiş olması ya da Osmanlıca olmaması yönüyle konumuzun dışında kalan) hadisle ilgili çalışma yapan diğer mutasavvıf ve eser isimlerini de²⁸ de vermek istiyoruz:

Muhammed Ali Rusçukî Kuşadavî (ö.1274/1857), Sermaye-i Necât.

21. Aydoğdu, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhanevî Özelinde, 112.

22. Aydoğdu, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi, 27.

23. Çakan, “1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası”, sayı.3,34-35.

24. Memiş, Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik, 142-143.

25. Cihan, “...Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları...”, sayı.2, 165.

26. Karahan, İslam- Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 258.

27. Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 280.

28. Aydoğdu, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi, 27.

Köstendilli Süleyman Efendi “Şeyhi” (Nakşî) (ö.1232/1817), Kırk Hadis Tercümesi.

Hikmet Efendi, Kırk Hadis Şerhi.

Yemlihâzade Mustafa Kamil Efendi (Mevlevî) (ö.1294/1877), el-Manzumetu'l Aliyye fi'l Ahbâri'n-Nebeviyye.

Râif Efendi (Nakşî) (ö.1309/1891), Şemâil-i Şerif Tercümesi.

Yonyalı Refi Efendi (Nakşî) (ö.1320/1902), Kırk Hadis Tercümesi.

Topbaşzâde Ahmed Kudsi Efendi (ö.1307/1889), Hidâyetu'l-Murtab fî Fezâili'l-Ashâb.

Şeyh Abdulkâdir Belhî (ö.1341/1923), Yenâbü'l-Hikem.

Şeyh Hafız Ahmed Rıfat Efendi (Kadirî) (ö.1269/1852), Risaletu't-Tâciyye.

Şeyh Mustafa Vahyî Efendi (Nakşî) (ö.1295/1878), Hazzu'z-Zâkirîn.

Azımsanmayacak sayıdaki bu isimler, Osmanlı hadis geleneğinde tasavvufun etkisinin güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir.

II. OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE YAZILMIŞ VE BASILMIŞ HADİS ESERLERİ

Osmanlı Dönemi'nde Türkçe yazılmış ve neşredilmiş hadis eserlerini üç grupta toplamak mümkündür.

1. Hadis tarihi ve usulü ile ilgili eserler
2. Hadis metinleriyle ilgili eserler
3. Belirli sayılarda derlenen hadis eser ve mecmuaları

1.HADİS TARİHİ VE USÛLÜ İLE İLGİLİ ESERLER

Hadis tarihi ile ilgili Türkçe yazılan ve basılan tek eser İsmail Hakkı İzmirli'nin (1869-1946) Tarih-i Hadis isimli eseridir.

Hadis usulü konusunda Osmanlı Devri Türk hadisçileri tarafından on dokuz hadis usulü eseri yazıldığını tespit ettik.²⁹ Bu eserler arasında İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) Nuhbetu'l-Fiker isimli hadis usulü eseri, üzerine en çok şerh ve haşiye yazılmış eser olmuştur.³⁰ On dokuz eserden dokuz tanesi Nuhbetu'l-Fiker şerhi olup, dokuz tanesi Arapça, beş tanesi Türkçe'dir. Bu beş Türkçe eserden üç tanesinin neşredildiği tespit edilmiştir. Geriye kalan on usul eserinden üçü Türkçe, diğerleri Arapça'dır. Üç eserden ikisi basılmıştır. Bunlardan biri Seydişehirli Mahmud Esad (1917) Usulu'l Hadisi'dir ve müellif bu eserinde büyük ölçüde Nuzhetu'n-Nazar'a dayanmaktadır. İkinci eser Abdülaziz Ahmed Efendi'nin Mukarribu't-Tâlibîn isimli eseridir. Davud-u Karsî'nin, Birgivi'nin Risale fî Usulü'l-Hadis isimli eserine yazdığı şerhin Türkçe'ye tercümesidir.³¹ Üçüncü eser Babanzâde Ahmed Naim'in Sahih-i Buharî Muhtasarı

29. Geniş bilgi için bkz. Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-u Hadis Eserleri...”,sayı.1, 132-136; Çakan, “1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası”, sayı.3, 35-39.

30. Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-ü Hadis Eserleri...”,sayı.1, 132-133.

31. Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-ü Hadis Eserleri...”,sayı.1, 135; Yüksel, “Birgivi”, VI, 194.

Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi'nin Mukaddime'sidir. Son derece önemli ve oldukça geniş bir hadis usulü kitabıdır.³²

Osmanlı Dönemi'nde Türkçe yazılmış ve neşredilmiş eserlerde bir çeşitlilik görülmediği, önemli ölçüde İbn-i Hacer el-Askalânî'nin eserine dayandığı, onun şerh ve tercümesi niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Nuhbetu'l-Fiker'in Osmanlı medreselerinde okutulan bir eser olması, yazılan eserlerin daha çok eğitim kurumlarında okutulan eserlerin şerh ve tercümele-ri olduğu tezini doğrulamaktadır.

Bu görüşün açıklık kazanabilmesi ve daha sağlam bir zemine oturabilmesi için Osmanlı eğitim kurumlarında okutulan hadis ders ve kitaplarına temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Okutulan kitaplar arasında Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i en önemli yeri işgal etmektedir. Kütüb-ü Sitte'nin bu ilk eserinin dışında diğer beş hadis kaynağı da-özellikle Muslim'in Sahih'i- medreselerde okutulmuştur. Üzerinde ders görülen diğer önemli kitaplar arasında şunları da zikretmek gerekir: Beğavî'nin (ö.1126) Mesâbîhu's-Sunne veya Mişkât da denen Mişkâtu'l-Mesâbîh adlı eseridir. Hadis alanındaki temel öğretim kitabı olup Buhârî ve Muslim'den alınmış 4719 hadisi anlatmaktadır. Sağânî'nin (ö.1253) Meşâriku'l-Envâr... isimli eseri orta düzeydeki medreselerde okutulmaktaydı. Bu eserin birçok şerhlerinin yanında en ünlüsü İbn Melek'in (ö.1398) Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l Envâr adlı eseri olup medreselerde "İbn Melek" diye okutuluyordu. Okutulan diğer bir kitap Kadı İyâz'ın (ö.1150) Kitabı'ş-Şifâ'sı olup, "Kadı İyâz" veya "Şifâ-i Şerif" adlarıyla tanınıyordu. Hadis usulü alanında İbn Salah'ın (ö.1245) Ulûmu'l-Hadis'i ile İbn Hacer el-Askalânî'nin Nuhbetu'l Fiker'i okutuluyordu.³³ Bazı çalışmalarda hadis usulü eserleri arasında gösterilen³⁴ İbnu'l Esîr'in (ö.1209) Câmiu'l-Usûl li Ehâdisi'r-Rasûl isimli eseri bir usul kitabı olmayıp daha çok Buhârî ve Muslim'in Sahîh' lerinden derlenen hadisleri ihtiva eden bir eserdir.

Derslerde okutulan eserlerin öncelikle Buhârî olmak üzere Muslim, Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları ve bu eserlerden derlenen kitaplar olduğu anlaşılmaktadır.

2. HADİS METİNLERİYLE İLGİLİ ESERLER

Hadis metinleriyle ilgili olarak Osmanlıca yazılmış ve neşredilmiş beş-altı eser tespit ettik. Bu eserlerden bir tanesi Mehmed Zihni Efendi'ye (ö.1913) ait olup³⁵ Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'i ile es-Sağânî'nin Meşâriku'l-Envâr'ından seçerek derlediği ve tercüme ettiği hadislerden ibarettir. İki eser Ömer Ziyaeddîn Dağıştânî'ye (1920) ait olup Buhârî'nin hadislerinden derlenmiştir.³⁶ Babanzâde Ahmet Naim'in (1934) eseri³⁷ bilindiği üzere Buhârî'nin muhtasarıdır. Muhammed Şükri Ankaravî ve Tokâdî'ye ait olan iki eser Buhârî ve Müslim'in sahihlerinin fihrist çalışmasıdır.³⁸

32. Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", IV, 375-376.

33. Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", XVII, 36-37; Osmanlı medrese ve dâru'l-hadislerinde hadis usulü, hadis ve siyer alanlarında okutulan eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Tatlı, "...Muharrem Efendi ve Ta'limu'l-Muteallim li Terğîbi't-Talibi'l-İlm Adlı Eseri", 227; Çiftçi, "Süleymaniye Dâru'l Hadisinde Okutulan Eserler (XVI.-XVII. Asırlar)", 311-312.

34. Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", XVII, 36-37.

35. el-Hakâik Mimmâ fi'l Câmiî's-Sağîr ve'l Meşârik min Hadîs-i Hayri'l-Halâik isimli eser.

36. Sunenu'l-Akvâlî'n-Nebeviyye mine'l-Hadîs'il Buhariyye ve Zubdetu'l-Buhârî Tercümesi isimli eserler.

37. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi isimli eser.

38. Ankaravî, Muhammed Şükri, Miftâhu'l-Cenne (Miftâhu'l- Buhârî) Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul 1311; Tokâdî, Mehmed Şerif b. Mustafa, Miftâhu Sahihî'l-Buhârî, Miftâhu Sahihî Muslim (Aynı kitapta), Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul 1313.

Eserlerin, öncelikle Buhâri olmak üzere Muslim ve Kütüb-i Sitte üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bu eserler Osmanlı eğitim kurumlarında en çok okutulan ders kitaplarıdır.

3. BELİRLİ SAYILARDA DERLENEN HADİS ESER VE MECMUALARI

1) *Kırk Hadisler*

Osmanlı hadisçileri medreselerde okutulan eserlerin yanında kitlelere hitap edecek hadis kitapları kaleme almışlar, bu amaçla bilhassa 15. Asırdan itibaren “Kırk Hadis” çalışmalarına yönelmişlerdir.³⁹ Fakat Osmanlı uleması tarafından tasnif edilen “Kırk Hadis”lerde tercih genellikle Arap dili olmuş, Farsça'ya da rağbet edilmiştir.⁴⁰ Arapça ve Farsça'ya ilim ve edebiyat dili olarak önem vermiş olan Müslüman Türklerin önce dini sonra da edebi kimliği mevcut olan bu konuda, bu dillerde eserler vücuda getirmeleri tabii görülmüştür. Türkçe kırk hadis musannıfları arasında nitelik ve nicelik bakımından şairlerin önde geldiği ulema ve ehl-i tarihin onları takip ettiği tespit edilmiştir.⁴¹

Karahan, İslam-Türk edebiyatında kırk hadis konusunda yaptığı mustakil çalışmada bu türe ait altmış Türkçe eserden oluşan bir liste sunmaktadır. Bu alandaki Arapça eserlerin sayısı ise çok daha fazladır.⁴²

Osmanlı Dönemi hadis edebiyatı içerisinde en fazla yekunu kırk hadis türündeki eserlerin oluşturduğu görülmektedir. Biz 14 ve 20. Yüzyıllar arasında tasnif edilmiş bu eserlerden konumuz itibarıyla neşredilmiş olanlarını tespit etmeye çalıştık⁴³ ve altmış eserden on ikisinin basılmış olduğunu gördük. Bunlar arasında Câmî'nin Farsça manzum “kırk hadis”inin (çihil hadis) ve Nevevî'nin Arapça “kırk hadis”inin (erbaûn) Türkçe çevirileri önemli yer tutmaktadır.⁴⁴

2) *Kırk Hadis Dışında Belirli Sayılarda Derlenen Hadis Mecmuaları*

Bu konuda yapılan araştırmalarda, İstanbul ve diğer şehirlerdeki kütüphanelerde yazma ve basma halinde on, yirmi dört, otuz beş, elli, yetmiş, seksen, yüz, dört yüz, bin, bin bir, bin iki yüz hadislik mecmuaların bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁵

Manzum yüz hadis eserleri Divan Edebiyatı da denilen Klasik Türk Edebiyatının egemen olduğu dönemde kaleme alınmıştır. Osmanlı Döneminde bu türden altı eser vardır fakat hiçbirisi neşredilmemiştir. Manzum yüz hadis tercümeleleri, halk için kaleme alınmıştır ve temel gaye toplumun ahlakını güzelleştirmek, kardeşliği pekiştirmek ve fertlerin mükemmel birer insan olmalarını temin etmektir.⁴⁶

39. Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, 138.

40. Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 138-309.

41. Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 140.

42. Geniş bilgi için bkz. Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 139-309.

43. Bu eserlerin isim ve muhtevaları “Osmanlı Dönemi'nde Neşredilen Türkçe Yazılmış Hadis Eserleri ve Muhtevaları” başlığıyla yayınlanacak olan makalemizde mevcuttur.

44. Geniş bilgi için bkz. Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, 139-286.

45. Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler”, sayı. 2, 157-163.

46. Geniş bilgi için bkz. Öztoprak, Klasik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler, 33-94.

Yüz hadisler dışında bizim tespit ettiğimiz on yedi çalışmadan dördü Türkçe ve neşredilmiş olup mecmuaların bir tanesi yirmi beş olmak üzere daha çok bin bir, bin on bir sayılarında derlendiği görülmüştür.⁴⁷

Bir de bir hadis üzerine yazılan risaleler vardır. Tespit ettiğimiz yirmi bir risaleden ikisi Türkçe olup biri basılmıştır.⁴⁸

Osmanlı Dönemi'nde hadis alanında Türkçe yazılmış ve neşredilmiş eserlerin tespiti neticesinde Osmanlı Dönemi hadisi hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür: Daha çok Osmanlı dinî eğitim kurumlarında okutulan hadis eserlerinin şerh, tercüme ve haşiyelerinin yapıldığı görülmüştür. Bu dönem nazım , haşiye , muhtasar ve şerh türü eserlerin ağırlıklı olduğu dönemdir. Eserlerde çeşitlilik azdır.Tasavvufî geleneğin etkisi altındadır.

Bu sonucu değiştireceğini düşünmemekle beraber tebliğimizin başında vurgulamış olduğumuz, Osmanlı Dönemi hadis ilminin yeterince incelenmemiş olması gerçeğini de dikkatlerden uzak tutmamak gerektiğini belirtmek isteriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Ankaravî, Muhammed Şükri, Miftâhu'l-Cenne (Miftâhu'l-Buhârî), Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye Matbaası, İstanbul.
- Aydoğdu, Rukiye, 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevi Özelinde, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- Cihan, Sadık, “Muhammed b. Ali Birgivi ve 'Risâle fî Usûli'l-Hadîs'in Tercümesi”,Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.2(1987).
- Cihan, Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler”, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sayı.2, (1977).
- Cihan, Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-u Hadîs Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetu'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, s.1, (1975).
- Çakan, İ. Lütfi, “1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)”, İslam Medeniyeti Mecmuası , sayı.3, (1980), IV.
- Çakan, İsmail Lütfi, “Babanzâde Ahmed Naim”, DİA, IV, İstanbul 1991.
- Çiftçi, Mehdi, “Süleymaniye Dâru'l-Hadisi'nde Okutulan Eserler (XVI.-XVII. Asırlar)”, Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l Hadisler (Sempozyum), Samsun 2013.
- Dursun, Davut, Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, İstanbul 1989.
- Ebû Zehv, Muhammed, el-Hadis ve'l Muhaddisûn, Daru'l Fikri'l Arabî, Mısır 1946.
- Gündüz, İrfan, “Gümüşhânevi, Ahmed Ziyâeddin” DİA, XIV, İstanbul 1996.
- Gül, Ahmet, Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri, TTK. Basımevi, Ankara 1997.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Râmûzu'l-Ehâdis”, DİA, XXXIV, İstanbul 2007.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.1 (2008), XVII.
- Karahan, Abdulkadir, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis , DİB.Yay., Ankara 1991.

47. Cihan, “...Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları...”, sayı. 2, 157-163.

48. Geniş bilgi için bkz. Cihan, “...Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları...”, sayı. 2, 165-171.

Koçkuzu, Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, Emek Matbaacılık, İstanbul 1983.

Memiş, Abdurrahman, Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

Özaşar, M. Emin, "Hadisin Ne'liği Sorunu ve Akademik Hadisçilik", Hadis ve Kültür Yazıları, Otto, Ankara 2015.

Özaşar, M. Emin, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", Hadis ve Kültür Yazıları, Otto, Ankara 2015.

Özek, Ali, Hadis Ricali, Fatih Matbaası, İstanbul 1967.

Öztoprak, Nihat, Klasik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadisler, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi), İstanbul 1993.

Tatlı, Bekir, "İstanbul Sofu Mehmed Paşa Daru'l-Hadisi Müderrisi, Süleymaniye Camii'nin İlk Vaizi Muharrem Efendi ve Ta'limu'l Mütellim li-Terğibi't-Talibi'l-İlm Adlı Eseri", Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler (Sempozyum), Samsun 2013.

Hadislerle İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014.

Tokâdî, Mehmed Şerif b. Mustafa, Miftâhu Sahih-i'l-Buhârî, Miftâhu Sahih-i Muslim (Aynı kitapta), Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye, İstanbul 1313.

Yıldırım, Selahattin, "Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri", Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l Hadisler, (Sempozyum), Samsun 2011.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", DİA, VI.